

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

enactment als een sine qua non van de overdrachtsneurose. Volgens hem speelt tegenoverdracht in de psychoanalyse een even belangrijke rol als de overdracht, en samen kunnen zij aanleiding zijn tot een therapeutische reconstructie.

Enactment is dus een interactief en onbewust verschijnsel dat in de sessies werkzaam is en dat kan worden geïnterpreteerd. Het roept echter ook vragen op: is het wel nodig enactment te onderscheiden van acting out, projectieve identificatie en in zijn algemeenheid van (tegen)overdracht? Eén criticus wordt met name genoemd: Steven Ellman. Hij vindt dat er bij enactment sprake is van een narcistische disbalans van de kant van één of beide partijen in het psychoanalytische proces, maar er wordt niet bij gezegd dat daarom de term enactment zou moeten verdwijnen.

Hoe het ook zij, het begrip enactment is zo ingeburgerd in het psychoanalytische discours dat het onmogelijk is het te negeren. We moeten natuurlijk wel oppassen niet te veel termen te smeden voor één en hetzelfde verschijnsel of een deelaspect benadrukken van een meer algemene term, anders zal dit verschijnsel aan slijt onderhevig raken. Ik zou er een voorstander van zijn meer fundamenteel onderzoek te doen naar zoiets als overdracht, liever dan nog meer termen aan het psychoanalytische arsenaal toe te voegen. Of de term 'enactment' een wezenlijke bijdrage levert aan een beter begrip van (tegen)overdrachtsverschijnselen moet de geschiedenis maar uitmaken. Wanneer *The play within the play* leidt tot een grotere gevoeligheid voor interactieve aspecten van overdracht en tegenoverdracht in de loop van het psychoanalytische proces mag het boek op zich als geslaagd worden aangemerkt.

De duizeling die zich aanvankelijk van mij meester maakte heeft tijdens het lezen plaatsgemaakt voor een helderheid ten aanzien van overdrachtsfenomenen in de psychoanalytische situatie.

Literatuur

SONTAG, S. (1966). *Against interpretation and other essays*. New York: Picador, 1990.

Wees allergisch voor kwaadaardig narcisme

Bespreking van

Daniel Shaw (2014 [2013]). *Traumatic narcissism — Relational systems of subjugation*. Hove/New York: Routledge. ISBN 978 0 415 51025 7, 172 pp., £ 26,99

FRANS SCHALKWIJK

In *Traumatic narcissism — Relational systems of subjugation* staan de gevolgen van maligne narcistische pathologie centraal. Ik ken de auteur niet, maar zijn website meldt dat hij is getrouwd, twee kinderen heeft en dat zijn labradoodle Daisy heet. U weet wel, zo'n speciaal gefokte hond die geen allergische reacties veroorzaakt. Shaw heeft bepaald geen doorsneecarrière: theaterwetenschappen, acteur, een decennium lang mediteren in India, PR-functionaris in een sekte en een opleiding tot maatschappelijk werker. Tegenwoordig is hij staflid en opleider aan het National Institute for the Psychotherapies in New York, waar wordt onderwezen in analyse/psychoanalytische psychotherapie en in wat wij niet-reguliere GGZ-methoden zouden noemen. Gewapend met deze kennis begon ik aan de inhoudsopgave, zag de hoofdstuktitel *Analytic love revisited — Narcissists <R> Us!*, en werd op slag licht allergisch voor het boek. Hoe terecht bleek die vooringenomenheid? Omdat de gescheiden subjectiviteit van de ander als bedreigend voor zijn overleving wordt ervaren, vernietigt de traumatiserende narcist de subjectiviteit van de ander door hem instrumenteel te gebruiken en te ontmenselijken. Om dit te begrijpen haalt Shaw uit de psychoanalytische canon met name Ferenczi, Fairbairn en Fromm aan,

die in hun tijd al sterk de nadruk legden op het belang van de therapeutische relatie voor deze patiënten. Shaw is stevig ingebed in de intersubjectieve, relationele psychoanalyse, alhoewel hij ook Kohut instemmend citeert.

De traumatheorie verklaart waarom een relationeel trauma transgeneratieel wordt, vooral wanneer de narcistische traumatisering in de ouder gedissocieerd is en de gehechtheid onveilig of gedesorganiseerd. Hun kinderen ontwikkelen dan zelf ook die relationele dynamiek waarin erkenning van elkaars autonomie en wederkerigheid verloren zijn gegaan. Shaw haalt Alice Miller aan, die beschreef hoe dramatisch de frustratie van het verlangen geliefd te worden en de afwijzing van de aangeboden kinderlijke liefde zijn. Het begaafde kind ervaart hoe het *self-as-agency* opdroogt en vervangen wordt door een op angst gebaseerd en rancuneus vals zelf. Voortbouwend op Fairbairn introduceert Shaw het concept 'complementary moral defense'. In de ouder-kindinteractie neemt het kind de 'moral defense' op zich door vooral slechte objectrepresentaties te verinnerlijken, wat leidt tot de beleving slecht te zijn. De traumatiserende narcistische ouder neemt meestal impliciet de positie van de 'complementary moral defense' in en claimt als enige goed, perfect en puur te zijn. Schaamte over eventuele afhankelijkheid wordt geëxternaliseerd en vindt haar weg in het devalueren en honen van anderen. In een hoofdstuk over sektes komt Shaw terug op zijn eigen ervaringen. Sektes worden vaak geleid door een traumatiserende narcist, die volgzzaamheid en ondersteuning van zijn missie verwacht. Vaak wordt een dogma nagestreefd, zoals reiniging van het Ik, waardoor de volgeling voor een onmogelijke opgave staat, omdat hij zowel in zijn handelen als in zijn overgave aan de leider onvermijdelijk tekort zal schieten. Om in de hiërarchie te stijgen moet de volgeling zich desnoods bereid tonen zijn innerlijke grenzen te overschrijden en er wordt een sfeer gecreëerd van nooit afnemende urgentie.

Shaw ziet de kenmerken van sektes ook in analytische verenigingen, die ten prooi kunnen vallen aan autoritaire leiders. Hij haalt Fromm aan: autoritair leiderschap door geïdealiseerde leiders is een maligne uiting van groepsnarcisme en dit staat diametraal tegenover liefde. Inderdaad roept bij mij bijvoorbeeld de terugkerende mantra dat 'de psychoanalyse in crisis is' — al sinds de oprichting te horen — ook zo'n gevoel op van de nooit afnemende urgentie ons als analytici te wapenen.

De zogenaamde *relational turn* in de psychoanalyse heeft, aldus Shaw, een uitweg geboden uit het autoritaire karakter van het kader, dat zo goed kan aansluiten bij mildere vormen van narcisme van de therapeut. Die neiging tot autoriteit uit zich in de verleiding ons te gedragen als een superieure deskundige met de macht om veranderingen te bewerkstelligen, in onze nijd en afgunst, de angst dat anderen ons voorbijgaan, of in zorgen om onze reputatie, vooral in verenigingssituaties. Dit geldt ook voor supervisie: ziet de supervisor zichzelf als een expert die de supervisor laat zien hoe goed hij het zelf zou aanpakken en met kennis strooit, of als een participerende collega, zoals in de relationele school?

De laatste drie hoofdstukken zijn wat chaotisch, overlappen elkaar inhoudelijk en soms is het onduidelijk of het over de traumatiserende of de getraumatiseerde narcist gaat. Shaw kiest duidelijk een intersubjectief uitgangspunt: de patiënt moet afstand zien te nemen van zijn traumatiserende ouder, die hij waarschijnlijk altijd geïdealiseerd heeft. In vergeving ziet hij geen heil, omdat dit meestal leidt tot meer zelfbeschuldiging of dissociatie: na een poging zich vrijer en sterker te voelen, treedt een negatieve therapeutische reactie op en schiet de patiënt in zelfverwijten. De therapeut dient eventuele schaamte over het eigen aandeel in een dergelijke verstoring van de therapeutische relatie op zich te nemen. De patiënt geneest dankzij de liefde die de therapeut biedt, zoals ook Kohut en Fromm al formuleerden. Therapeutische

doelen zijn emancipatie, opheffen van zelfvervreemding en onderwerpende idealisatie van de ander, en het nemen van verantwoordelijkheid voor het eigen leven en gedrag. Bovendien moet de patiënt afscheid nemen van eigen grootheid-fantasieën, die nog enige troost boden. Het doormaken van een rouwfase in de behandeling is dan onvermijdelijk.

Traumatic narcissism heb ik grotendeels met plezier gelezen, waarschijnlijk ook omdat de intersubjectieve school en haar gedachtegang mij aanspreken. Het boek is geschikt voor professionals die een toegankelijk en klinisch bruikbaar werk zoeken over de kwaadaardige relationele aspecten van narcistische psychodynamiek. Ook is het boeiend: Shaw deinst niet terug voor politieke stellingnames en illustreert zijn betoog ruim met zowel geslaagde als vastgelopen therapieën. Wel valt mij op dat bijvoorbeeld Kernberg niet aan de orde komt, terwijl hij bij uitstek heeft geschreven over de lotgevalen van de agressie bij de kwaadaardige narcist — meer dan Kohut. Symingtons *Narcissism* (1993), Lachmanns kohutiaans/ intersubjectieve *Transforming narcissism* (2007) en Lachkars *How to talk to a narcissist* (2008) hadden het betoog van Shaw zeker kunnen onderbouwen. Uiteindelijk wordt het narcismebegrip theoretisch en diagnostisch mager gedefinieerd. De beschreven interventies zijn veelal steunend en weinig gelaagd, waardoor voor mij een te plat beeld van de innerlijke en relationele dynamiek geschetst wordt. Ook is er veel overlap en worden centrale begrippen telkens opnieuw geïntroduceerd. Ik bleef dan ook niet van kافت tot kافت geboeid en las bij vlagen meer diagonaal. Dus, ondanks vele positieve punten: inderdaad toch een lichte allergie, Daisy ten spijt.

Ethiek in documentairefilms

Bespreking van

Agnieszka Piotrowska (2014 [2013]).
Psychoanalysis and ethics in documentary film. Oxon/New York: Routledge. ISBN 978 0 415 81347 1, 256 pp., £ 29,99

PETER VERSTRATEN

Toen de Poolse regisseur Krzysztof Kieślowski in 1974 een documentaire maakte over een dakloze familie, bezorgde hij het gezin via via een appartement. Achteraf voelde hij zich ongemakkelijk over zijn bemoeienis. Hij beseftte dat hij de werkelijkheid niet uit altruïstische motieven had bijgestuurd, maar deze optimistische wending paste eenvoudigweg beter bij zijn eigen project. Eind jaren zeventig schakelde hij over van documentaire naar fictie, omdat hij het filmen van echte tranen te obsceen was gaan vinden. Groot gelijk had Kieślowski volgens cultuurfilosoof Slavoj Žižek, want documentaires zijn een vorm van huisvredebreuk waarbij men ›something more Real than Reality itself‹ aantreft. In haar rijk geschakeerde *Psychoanalysis and ethics in documentary film* beschouwt Agnieszka Piotrowska de keus van Kieślowski als de weg van de minste weerstand. Haar studie is een poging om te overdenken onder welke voorwaarden het maken van documentaires, waarbij intieme, verbale getuigenissen een sleutelrol spelen, wel degelijk een ethische activiteit kan zijn. Piotrowska pareert overtuigend de ongelukkige aanname dat de documentaire een ›vertoog van eenvoud‹ zou zijn met een objectief wetenschappelijke inslag. Vanwege die valse aanspraak op objectiviteit is de psychoanalyse als mogelijk klankbord lange tijd buitengesloten, aldus Piotrowska, en werden de lessen van Freud en Lacan in de filmwetenschappen enkel op de narratieve fictiefilm betrokken. Dat het credo ›objecti-